

רקע למפגש למידה

ד"ר כרמל צ'פאי, 3 בדצמבר 2019

מרכז לידע ולמחקר בחינוך
مركز معلومات وبحث في التربية والتعليم
Center for Knowledge and Research in Education

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים

חיזוק החינוך החברתי-רגשי כרכיב ליבה בתוכניות הלימודים באיחוד האירופי

ד"ר כרמל צ'פאי (Carmel Cefai)

University of Malta

Honorary Chair of the European Network for Social and Emotional Competence

* הטקסט שלהלן הוא תרגום של תקציר המנהלים מתוך סקירת מחקר בין-לאומית בנושא חינוך חברתי-רגשי, שד"ר כרמל צ'פאי היה אחד מעורכיו. הדוח הוכן בהזמנת הנציבות האירופית (European Commission). לקריאת הדוח המלא: Cefai, C.; Bartolo P. A.; Cavioni, V.; Downes, P. (2018). Strengthening Social and Emotional Education as a core curricular area across the EU. A review of the international evidence, NESET II report, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

תקופה הנוכחית מציבה אתגרים רבים בפני ילדים ובני נוער באירופה, ואלו משפיעים על לימודיהם ועל הרווחה הנפשית שלהם. בין האתגרים ניתן למנות עוני ואי-שוויון חברתי, בריונות ובריונות רשת, עימותים במשפחה, צריכת יתר, ניצול לרעה של אמצעי התקשורת והתמכרות לטכנולוגיה, לחצים ומתחים אקדמיים, בדידות ובידוד חברתי, הגירה, סחר בבני אדם, ניידות חברתית ומבנים משפחתיים וקהילתיים משתנים. בעיני קובעי מדיניות ואנשי חינוך רבים בכל רחבי העולם, חינוך חברתי-רגשי (Social and emotional education - SEE) יכול לתת מענה לאתגרים הללו.

חינוך חברתי-רגשי נועד לאפשר לילדים לפתח כישורים בתחומי המודעות העצמית והניהול העצמי, להגביר את המודעות החברתית ולשפר את איכות מערכות היחסים שלהם. שילוב כישורים אלה מגביר את יכולתם להבין את עצמם ולהבין אחרים, להביע ולווסת את רגשותיהם, לפתח מערכות יחסים בריאות ואוהבות, להזדהות ולשתף פעולה עם אחרים ולפתור עימותים באופן מקדם. נוסף על כך, חינוך חברתי-רגשי מאפשר להם לקבל החלטות טובות, אחראיות ומוסריות ומסייע להם להתגבר על מכשולים במשימות חברתיות ואקדמיות כאחד. כל בתי הספר יכולים להציע חינוך חברתי-רגשי לכל הילדים, כולל ילדים מקבוצות מוחלשות המתמודדים עם אתגרים שונים נוספים.

הדוח שלהלן מתבסס על ניתוח של מחקרים בין-לאומיים, של מדיניות האיחוד האירופי ושל הפרקטיקות הקיימות במדינות החברות באיחוד. מטרותיו העיקריות של הדוח הן:

- להגדיר ולזהות את הכישורים העיקריים הנכללים בחינוך החברתי-רגשי;
- לסקור את הספרות המחקרית כדי להעריך את מידת האפקטיביות של החינוך החברתי-רגשי בשנות בית הספר, ולזהות את התנאים העיקריים לשילוב אפקטיבי של החינוך החברתי-רגשי בתוכנית הלימודים;
- לדון בסוגיות של התאמת החינוך החברתי-רגשי לילדים ולצעירים מרקע חברתי-כלכלי, אתני ותרבותי שונה;
- לחקור כיצד החינוך החברתי-רגשי משולב בתוכניות הלימודים של בתי הספר במדינות האיחוד, ולזהות דוגמאות לפרקטיקה טובה המתקיימת בכמה מהמדינות;
- לתת המלצות ברמת האיחוד האירופי, ברמה הלאומית וברמה הבית ספרית למען שילוב אפקטיבי, בר-קיימה וישים של החינוך החברתי-רגשי כרכיב ליבה בתוכנית הלימודים השגרתית בבתי הספר ברחבי האיחוד האירופי.

ממצאים עיקריים

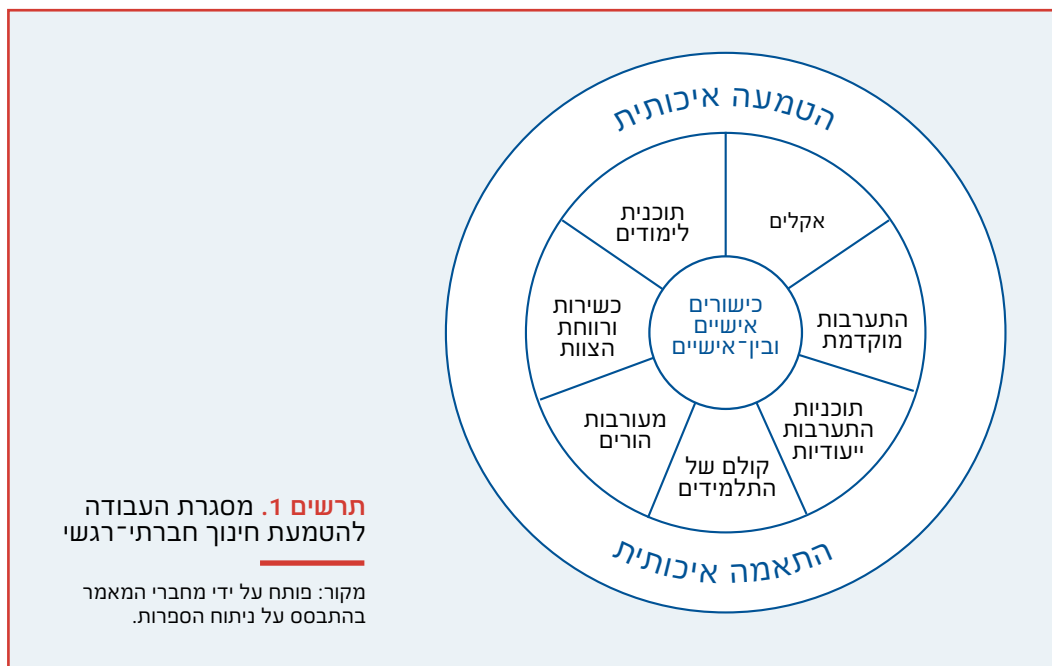
ראיות ברורות ועקביות מצביעות על כך שלחינוך החברתי-רגשי יש השפעה חיובית על התוצאות החברתיות, הרגשיות והקוגניטיביות. בפרט נמצא כי:

- חינוך חברתי-רגשי קשור לשיפור בכישורים חברתיים ורגשיים, לעמדות חיוביות, להתנהגות פרו-חברתית ולבריאות הנפש;
- חינוך חברתי-רגשי קשור להפחתת קשיים הנוגעים לבריאות הנפש אצל ילדים ואצל צעירים, כגון חרדה, דיכאון, שימוש בסמים והתנהגות אנטי-חברתית;
- חינוך חברתי-רגשי משפיע לחיוב על עמדות כלפי למידה ועל ההישגים האקדמיים, ואלה מגבירים מאוד את הביצועים האקדמיים ולפיכך משמשים יכולת-על ללמידה אקדמית;
- ההשפעות החיוביות הללו דווחו לאורך שנות הלימודים בבית הספר, מהגיל הרך ועד התיכון, ובמגוון רחב של סביבות גאוגרפיות, הקשרים תרבותיים, רקעים חברתיים-כלכליים וקבוצות אתניות;

- ההשפעות משתמרות לאורך זמן, ותוצאות חיוביות נצפו גם במחקרי המשך שהתקיימו שישה חודשים עד שלוש שנים לאחר תוכניות ההתערבות הראשוניות; מחקרי אורך הצביעו על השפעה חיובית בתחומים חשובים בגיל הבגרות, כגון השכלה, תעסוקה ובריאות נפשית, וכן על הפחתה בפשיעה ובשימוש בסמים;
- לתוכניות חברתיות-רגשיות אוניברסליות (המיועדות לכלל התלמידים) יש השפעה חיוביות מצטברת על הילדים, כולל ילדים בסיכון מאוכלוסיות מיעוטים אתניים ותרבותיים, ילדים מרקע חברתי-כלכלי מוחלש וילדים המתמודדים עם קשיים חברתיים, רגשיים ונפשיים. תוכניות כאלה משמשות אפוא גורם מגונן בעבור אותם ילדים, ועוזרות להפחית את אי-השוויון החברתי-כלכלי ולעודד הוגנות, הכלה חברתית וצדק חברתי;
- חינוך חברתי-רגשי אפקטיבי ביותר כאשר הוא ניתן מוקדם ככל האפשר, כבר בגיל הרך;
- חינוך חברתי-רגשי מסייע ללימודים בבית הספר וללמידה לאורך החיים, ותורם להצלחה רבת שנים;
- חינוך חברתי-רגשי מציע תועלת כלכלית רבה והחזר פיננסי גבוה. מחקרים רבים מעלים כי ההכנסה שהוא מניב גבוהה מעלותו, לעיתים קרובות בסכום ניכר; כמה מחקרים מדווחים על יחס עלות-תועלת של 11 ל-1;
- חינוך חברתי-רגשי תורם גם למורים בבתי הספר: הוא מעלה את רמת המיומנויות שלהם, את הביטחון העצמי שלהם ואת מידת הסיפוק שלהם מהעבודה.

התנאים הדרושים לחינוך חברתי-רגשי אפקטיבי

בעקבות ניתוח הספרות הרלוונטית פותחה מסגרת עבודה לשילוב החינוך החברתי-רגשי כרכיב ליבה בתוכניות הלימודים ברחבי האיחוד האירופי. לפי מסגרת העבודה, תוכנית הלימודים צריכה לשלב שני מרכיבים חשובים - כישורים אישיים ובין-אישיים - ולאזן ביניהם בעזרת הוראה שגרתית של מיומנויות חברתיות-רגשיות. כמו כן יש לתמוך בתוכנית הלימודים באמצעות פעילויות רב-נושאיות, אווירה בכיתה וגישה כלל בית ספרית (ראו תרשים 1).

מסגרת העבודה המוצעת כוללת שמונה רכיבים עיקריים

- 1. תוכנית לימודים:** ילדים וצעירים יכולים לפתח כישורים חברתיים-רגשיים באופן ישיר באמצעות למידה התנסותית מבוססת כישורים. לשם כך יש להגדיר היטב את היעדים ולהקצות פרק זמן מספיק בתוכנית הלימודים. יש להטמיע את החינוך לכישורים חברתיים-רגשיים גם בלימוד נושאים אחרים בתוכנית הלימודים (תחום חוצה מקצועות לימוד). על המורים לקבל הכשרה מתאימה ותמיכה בהעברת תוכנית הלימודים הקשורה לחינוך חברתי-רגשי, ברמת תוכנית הלימודים הרגילה והרב-נושאת כאחד.
- 2. אקלים:** חינוך חברתי-רגשי בתוכנית הלימודים צריך להיות מלווה באווירה חיובית בכיתה ובכלל בית הספר; כלומר השתתפות פעילה של כל הקהילה הבית הספרית.
- 3. התערבות מוקדמת:** חינוך חברתי-רגשי אפקטיבי ביותר כאשר הוא ניתן מוקדם ככל האפשר, כבר בגיל הרך. נמצא קשר בין חינוך חברתי-רגשי בשנים הראשונות בבית הספר לבין תוצאות חשבות בגיל ההתבגרות ובגיל הבגרות.
- 4. תוכניות התערבות ייעודיות:** חינוך חברתי-רגשי צריך להיות מלווה בתוכניות התערבות ייעודיות לתלמידים בסיכון או לתלמידים החווים קשיים, ובעיקר תלמידים המתמודדים עם בעיות כרוניות ומורכבות. על תוכניות ההתערבות לכלול כללי מדיניות ופרקטיקות שיעסקו בהתנהגות, בבריאות ובמגוון חברתי. מדיניות כללית ספרית תכלול תוכניות התערבות ייעודיות ואוניברסליות גם יחד.
- 5. קולם של התלמידים:** על התלמידים להשתתף באופן פעיל בתכנון, ביישום ובהערכת היוזמות החינוכיות, ובכלל זה בתכנון, בפיתוח ובהערכה של תוכנית הלימודים ושל משאבי הלימודים.
- 6. כשירות ורווחת המורים:** הכישורים החברתיים-רגשיים, הבריאות והרווחה של המורים ושל שאר חברי הצוות הם תחום עיקרי בחינוך חברתי-רגשי המועבר כחלק מגישה כללית ספרית.
- 7. שיתוף פעולה הורי:** שיתוף פעולה וחינוך פעיל מצד ההורים, המנוהל בגישה מעצימה "מלמעלה למטה", חיוניים להצלחתו של חינוך חברתי-רגשי.
- 8. הטמעה והתאמה איכותיות:** הכשרה הולמת ומתמשכת של מורים לפני תחילת העבודה ובזמן העבודה, תכנון ראוי והקצאת משאבים פיננסיים ואנושיים הם תנאים חיוניים להטמעה אפקטיבית של חינוך חברתי-רגשי. על התוכניות החברתיות והחינוכיות להגיב ברגישות להבדלים בין התרבויות בבתי הספר ובין צורכי התלמידים ותחומי העניין שלהם - בפן הלשוני, התרבותי, החברתי ובתחומים אחרים של מגוון חברתי. במילים אחרות, תוכניות והתערבויות של חינוך חברתי-רגשי שפותחו במדינות ובתרבויות שונות צריכות להשתנות כדי להתאים להקשר שבהן יוטמעו. עם זאת, התאמה איכותית צריכה למצוא איזון מוצלח בין שימור עיקרי תוכנית ההתערבות לבין יכולתה להגיב לצרכים השונים בהקשר החדש.

השלכות והמלצות עיקריות

סקירת מצבו הנוכחי של החינוך החברתי-רגשי במדינות האיחוד מראה כי אף שהן נוטות להכיר ולזהות את חשיבותו, ישנם הבדלים ניכרים במדיניות, במסגרות העבודה של תוכניות הלימודים ובתוכניות שיכולות לעזור לבתי הספר ולתלמידים לפתח כישורים חברתיים-רגשיים. יתר על כן, אף שישנם מקרים רבים של פרקטיקה טובה, נראה כי עדיין אין מיקוד משותף ומספיק על החינוך החברתי-רגשי כרכיב ליבה בתוכנית הלימודים. אף שתחומים קשורים אחרים - כגון אזרחות טובה, חינוך לבריאות ומניעת אלימות ובריונות - חופפים לכמה ממטרותיו של החינוך החברתי-רגשי, עליו לקבל מקום מובחן משלו בתוכנית הלימודים. כדי לעשות זאת יש להתמקד הן בכישורים האישיים הן בכישורים הבין-אישיים, ולהקדיש די זמן להעברתם בצורה אפקטיבית. ראיות העולות ממחקרים בין-לאומיים תומכות מאוד ביתרונות החינוך החברתי-רגשי להישגים חברתיים, רגשיים ואקדמיים; ראיות אלה מצדיקות את קידומה של מדיניות החינוך החברתי-רגשי בסדר העדיפויות של מדינות האיחוד ושל האיחוד האירופי עצמו. חינוך חברתי-רגשי צריך להפוך לנושא ליבה בתוכניות הלימודים בכל רחבי אירופה, ולזכות במשאבים הולמים בהתאם להכשרה ולזמן הנדרשים כדי לתעדף אותו.

הרשימה הבאה כוללת את המסקנות וההמלצות העיקריות של הדוח.

< לקובעי המדיניות ברמת האיחוד האירופי

- על החינוך החברתי-רגשי להיות מוגדר כנושא ליבה בתוכנית הלימודים של ילדים וצעירים וכן כאחד המרכיבים החשובים ביותר בחינוך איכותי באירופה. בהתאם לכך, יש לכלול אותו כתחום עיקרי ומובחן במסגרת כישורי המפתח ללמידה לאורך החיים של האיחוד האירופי (*EU Framework of Key Competences for Lifelong Learning*).
- מסגרת העבודה המוצעת לגישה כלל בית ספרית לחינוך חברתי-רגשי צריכה להתבסס ברחבי האיחוד האירופי כמפת דרכים שנועדה לקדם חינוך חברתי-רגשי באיכות גבוהה.
- יש להקים תוכניות הרצה (פיילוט) לפיתוח חומרי לימוד המאופיינים ברגישות תרבותית. על הנציבות האירופית והמדינות החברות באיחוד לתמוך בתוכניות ההרצה באמצעות מיזמים שיתופיים. שיתוף פרקטיקות מוצלחות, בעיקר לאור מגוון הגישות ונקודות המבט המצויות ברחבי מדינות האיחוד, יעשיר את החינוך החברתי-רגשי וייצוק בו משמעות רבה יותר בהקשר האירופי. מומלץ מאוד להקים יוזמות נוספות לעידוד שיתוף פעולה ושיתוף פרקטיקות יעילות בקרב המדינות החברות באיחוד, באמצעות פרסומים, מחקרים ורישות (Networking).
- יש לספק מימון למיזמי מחקר, להערכות ולדוחות ניתוח הנוגעים לחינוך חברתי-רגשי באיחוד האירופי, כולל מטא-אנליזה של מחקרי הערכה של חינוך חברתי-רגשי הכוללים מסמכים בכל השפות המדוברות באיחוד.

< לקובעי המדיניות במדינות האיחוד

- יש להכניס חינוך חברתי-רגשי אוניברסלי כתחום תוכן מחייב במסגרת תוכנית הלימודים בכל מדינות האיחוד. תקני האיכות הלאומיים לחינוך חברתי-רגשי צריכים להיות חלק מתוכנית הלימודים של מדינות האיחוד. עליהם להיות מוגדרים בתקנות ובכללי מדיניות ברורים, ולהכיל מנגנונים לתיאום ולהכוונה של הטמעה איכותית ברמה המחוזית וברמה הלאומית. על החינוך החברתי-רגשי להיכלל בתוכנית הלימודים הן כתחום למידה מרכזי הן כתמך החוצה מקצועות לימוד - כתחום תוכן נלמד וכתחום תוכן מוטמע. חינוך חברתי-רגשי ייתרם מבחירת הערכה

מעצבת כההליך ההערכה השגרתי ומהימנעות מבחינות תחרותיות ומדירוג תלמידים, בתי ספר או מדינות. יש לספק משאבים להקדשת שעות לימוד מרובות לחינוך חברתי-רגשי בתוכנית הלימודים של רוב מדינות האיחוד, כדי לוודא שהלימודים מועברים כיאות ובמידת התמקצעות הולמת, בהתאם לתיקון המוצע למסגרת כישורי המפתח ללמידה של האיחוד האירופי.

- מדינות האיחוד צריכות לבחון את מטרות החינוך שלהן, את תוכניות הלימודים שלהן ואת תוצאות הלמידה; זאת כדי לראות אם כללי המדיניות והפרקטיקות הנוהגים בהן מכוונים למערכת מקיפה של כישורים חברתיים ורגשיים, דוגמת אלה שהוזכרו בדוח זה, ולערוך תיקונים בהתאם.
- תוכניות להכשרת מורים בכל מדינות האיחוד צריכות לכלול מסגרות עבודה המדגישות את הכישורים העיקריים הנדרשים מהמורים להוראה אפקטיבית של חינוך חברתי-רגשי בבתי הספר. בין השאר יצטרכו המורים לפתח כישורים חברתיים-רגשיים בעצמם.
- יש לעגן את החינוך החברתי-רגשי בכללי המדיניות של מגזרים שונים, ובעיקר מגזרי החינוך, הבריאות והשירותים החברתיים, כדי לוודא את קיומה של תמיכה משולבת וכדי לטפל בגורמים החברתיים-כלכליים הקובעים את בריאותם ואת רווחתם של ילדים וצעירים.
- על מדינות האיחוד לספק מימון הולם לשם הכללת החינוך החברתי-רגשי במדיניות הלאומית ובמסגרות תוכנית הלימודים, ולשם הספקת משאבים נחוצים, חינוך, הכשרה, פיקוח והערכה. מימון הולם חיוני להיתכנות החינוך החברתי-רגשי ולשימורו לאורך זמן.
- כדי להטמיע את החינוך החברתי-רגשי בצורה הטובה ביותר יש להפיץ באופן יזום את הראיות המעידות על טיבו וכן מידע על דרכי העבודה המצליחות ביותר ביישומן. יש להקים רשתות מקצועיות בתוך מדינות האיחוד וביניהן כדי להעלות את המודעות לחינוך החברתי-רגשי ולהעביר את הערכים ואת היתרונות שלו לקובעי מדיניות, לאנשי חינוך ולקהילה הגלובלית.

< לבתי הספר

- החזון של בית הספר ומטרותיו צריכים לכלול גישה מערכתית לחינוך חברתי-רגשי. יתר על כן, יש להגדיר במדויק כיצד תוטמע מדיניות החינוך החברתי-רגשי בעבודתם של המורים וברמה הארגונית בבית הספר.
- על בתי הספר למפות את הצרכים כדי לוודא שתוכנית הלימודים שלהם תואמת לצורכי הקהילה בבית הספר - בתחום הלשוני, התרבותי, החברתי ובתחומים אחרים הקשורים למגוון חברתי. כמו כן בתי הספר יצטרכו להתאים את התוכנית לסטנדרטים הלאומיים לחינוך חברתי-רגשי. תהליך ההטמעה יהיה קל יותר אם בעת הצגת היוזמות החדשות בתי הספר ישולבו פרקטיקות שהוכחו כיעילות בהוראת חינוך חברתי-רגשי.
- כל בעלי העניין העיקריים, ובהם תלמידים, הורים ומורים, צריכים להיות מעורבים באופן פעיל בתכנון תוכנית הלימודים וכן בהעברתן ובהערכתן של יוזמות החינוך החברתי-רגשי בכל אחד מבתי הספר. יש להביא בחשבון את קולם של התלמידים בכל ההיבטים של תהליך התכנון וההטמעה.
- בתי הספר צריכים לספק משאבים כלכליים ואנושיים הולמים ומתמשכים לצורך הוראה אפקטיבית ברמת תוכנית הלימודים וברמת הסביבה הבית ספרית.
- על בתי הספר לפתח מנגנונים שיבטיחו תכנון, הוראה והבטחת איכות אפקטיביים, ולספק תמיכה, הדרכה ופיקוח לכל צוות בית הספר.

- פיתוח מקצועי של מורים, הדרכה, כישורים חברתיים-רגשיים ורווחה חברתית ורגשית - כל אלה חיוניים להטמעה מוצלחת של חינוך חברתי-רגשי וליעילותו. חשוב להשקיע גם בפיתוח המקצועי של מנהלים כדי לוודא שביכולתם לעורר השראה, להדריך את צוות בית הספר ולתמוך בו למען הוראה אפקטיבית של חינוך חברתי-רגשי בבית הספר.
  - על בתי הספר להקצות אמצעים לתמיכה הולמת בתלמידים הנמצאים בסיכון בינוני ולתלמידים עם צרכים חברתיים-רגשיים מורכבים ומתמשכים. אמצעים אלה יעלו בקנה אחד עם הגישה הכללית של ספרית לחינוך חברתי-רגשי, הכוללת תמיכה נוספת מבחוץ.
- חשוב ללוות את ההמלצות שהוצגו לעיל בתוכניות התערבות ומערכות חברתיות אשר יטפלו בעוני ובהדרה, ויקדמו בריאות, רווחה, שוויון הזדמנויות וצדק חברתי. בהטמעת החינוך החברתי-רגשי יש להיזהר מהפיכתו לכלי לבקרה חברתית, ולהקפיד על התמקדות בילדים עצמם ובהבדלים ביניהם.

ד"ר כרמל צ'פאי (Carmel Cefai), חבר אגודת הפסיכולוגים הבריטית, עומד בראש המרכז לחוסן נפשי ולבריאות חברתית-רגשית ומשמש פרופסור במחלקה לפסיכולוגיה בפקולטה לרווחה חברתית באוניברסיטת מלטה. ד"ר צ'פאי מכהן כיו"ר משותף של כבוד ברשת האירופית לכשירות חברתית ורגשית, והוא עורך ומייסד משותף של המגזין International Journal of Emotional Education. נוסף על כך, ד"ר צ'פאי מכהן כחבר ברשת המומחים של הנציבות האירופית, העוסקת בהיבטים החברתיים של חינוך והכשרה.

ד"ר צ'פאי הוביל מגוון רחב של מחקרים מקומיים ובין-לאומיים בנושאי למידה חברתית-רגשית, בריאות הנפש בבתי הספר, וכן חוסן נפשי ורווחה בקרב ילדים וצעירים. מאמריו פורסמו במקומות רבים, ועם פרסומי האחרונים נמנים:

RESCUR Surfing the Waves, A Resilience Curriculum for Early Years and Primary Schools | Mental Health Promotion in Schools: Cross Cultural Narratives and Perspectives | Strengthening Social and Emotional Education as a core curricular area across the EU: Review of the International Evidence.